

Jak ochutnat komunistický ráj

Dvojí tvář československých spartakiád

Československé spartakiády představují světový unikát. Nikde jinde na světě se synchronizovaný pohyb cvičenců neprováděl v takovém měřítku a nestal se předmětem tak systematické politické manipulace.

**P e t r
R O U B A L**

Jménem „spartakiáda“ se komunističtí organizátoři hlásili k tradici meziválečné komunistické tělovýchovy, která v roce 1921 uspořádala na pražských Manínách své první veřejné vystoupení. Nicméně rozsahem, stylem, organizací i personálním obsazením navazovaly spartakiády mnohem spíše na dřívější sokolské slety. Ty zase převzaly model

německých turnerů a jejich turnfestů. Spartakiády tak navazují na určitý středoevropský žánr veřejného cvičení mužů, který se postupně formoval v druhé třetině 19. století a který od samého počátku nepostrádal totalitní prvky. Synchronizované cvičení sokolů či turnerů mělo za cíl vytvořit obraz ideální národní komunity, ztělesnit vojenskou zdatnost, slepou kázeň a rasovou čistotu. Na rozdíl od Turnerů (mimořadně v Sudelech vedených Konrádem Henleinem) se sokolské hnutí politicky přimklo k parlamentní demokracii, stalo se jednou z opor Hradu a v tomto duchu také zorganizovalo své dva poslední slety v letech 1938 a 1948.

Spartakiády se od roku 1955 uskutečňovaly v pětiletých intervalech s výjimkou roku 1970, kdy se vedení strany rozhodlo pro jistotu spartakiádu zrušit. Také takřka připravená spartakiáda v roce 1990 byla zrušena, a to přes snahu *Občanského fóra cvičitelů a tvůrců hromadných tělovýchovných vystoupení* pojmout ji jako oslavu polistopadového vývoje. Spartakiádu na rozdíl od sletů neorganizovalo žádné hnutí, ale vždy ad hoc sestavený spartakiádní štáb pracující pod hlavičkou ČSTV (v roce 1955 pod *Státním výborem pro tělesnou výchovu a sport*). Štáb se skládal ze zástupců ČSTV, ÚV KSČ, městského výboru KSČ, ministerstev školství a obrany, Svazarmu, ale především z celé řady bývalých sokolů, jakými byli Jaroslav Šterc, Jiří Žižka či Jana Berdychová, kteří také vedli jednotlivé komise štábu, jako režijní komisi, šatnovou či vytyčovací komisi. Náklady na jednotlivé spartakiády se pohybovaly v řádu stovek milionů korun.

Unikátnost spartakiád spočívá především v obrovské rozloze cvičiště Strahovského stadionu, který vybudoval stát pro Sokol již v roce 1926. Strahovské cvičiště o rozloze osmi fotbalových hřišť pokrývala značková síť, která umožňovala naráz cvičit necelým čtrnácti tisícům cvičenců. V některých skladbách cvi-

čilo ale i dvojnásobné množství, například v řeci žen *Život vítězí nad smrtí* v roce 1960 vystoupilo 29 000 cvičenek. Strahovská vystoupení tvořila jakýsi vrchol pyramidy, která se skládala z místních, okrskových, okresních a krajských spartakiád. Celkový počet účastníků spartakiád byl tedy několikanásobně větší. Na spartakiádu v roce 1960 například nacvičovalo více než 1 200 000 cvičenců a cvičenek.

NESTAREJ SE A CVIČ!

Spartakiády svou masovostí představují pole, ve kterém se prolínají a střetávají politické, sportovní, sociální i kulturní aspekty. Následující text si vybírá téma spartakiád jako dynamického pole, ve kterém se střetává touha režimu radikálně transformovat člověka i společnost s potřebou společnosti zpestřit šed komunistické každodennosti.

Synchronizovaný pohyb cvičenců na strahovském stadionu představoval téměř dokonalou metaforu komunistického politického režimu, doslova jeho ztělesnění. Byl to obraz, ze kterého – podle Vítězslava Nezvala – strana mohla čerpat naději do budoucnosti: *Může-li tisíc lidí na jeden jediný povel, / tisíc, přes tisíc lidí, kteří se neznali... / mohou-li na jeden povel vytvořit zahradní záhony... / není důvodu zoufat, človče, soudruhu, / nad tím, co uložil nám náš nejnáročnější zítřek.* Spartakiády také v řeči komunistické propagandy nahrazovaly demokratický proces, měnily se – slovy jednoho, pravděpodobně fiktivního posluchače Československého rozhlasu – *ve veřejný volební akt, v němž naše země, a naše zřízení slavně zvítězí!*

Především ale spartakiády odrážejí touhu komunistického režimu vytvořit novou socialistickou společnost a zformovat nového socialistického člověka. Disciplína či kázeň jsou nejen základními motivy, které spartakiády tematizují, ale také jejich základní stavební prvek. Jak ukázal Vladimír Macura, organizátoři spartakiád nechápali disciplínu jako ně-

V čase spartakiády se strahovský stadion stal centrem cestovního ruchu

Úvod skladby
Československé lidové
armády na spartakiádě
v roce 1975

jaký vnější princip, kterému by bylo potřeba obětovat přirozenost individuálního chování a pohybu, ale jako vnitřní podstatu člověka, zdeformovanou běžným životem a buržoazními přežitky. Marie Majerová, když hovoří o disciplíně cvičenců, jásá nad *radostným vnitřním pocitem vítězství nad přírodou, při kterém ta upažená, podřepý, podpory ležmo za rukama, to jsou vsutku stylizovaná lidská konání, očistěná od nepěkných mimovolných návyků nekontrolovaných pohybů...* Hlavní ideolog spartakiád Vilém Mucha dokonce usiloval o to, aby se disciplína spartakiádních cvičenců přenesla do běžného života: *Vždyť se to konečně týká všech lidí, aby uměli dobře pochodovat, dobře se vyřizovat, „držet krok“ a zákryty v pochodu.* Jiný z hlavních organizátorů Spartakiád (stejně jako sletu 1948 i sletů po roce 1989) Jiří Žižka doporučuje začít s *výchovou ke kázni* již od tří let; k transformaci člověka v disciplinovaného jedince již v předškolním věku má pomoci systém pořadových cvičení zahrnující *jednoduché řazení, změny tvary, nástupy v určité tvary.*

Fakt, že primárním cílem spartakiádního nácviku byla disciplína a získání kontroly nad těly cvičenců dokládají i některé výzkumy z poloviny šedesátých let. Časopis *Teorie a praxe tělesné kultury* například uveřejnil výsledky „pedagogického experimentu“ zaměřeného na cvičení starších žáků *Jeden za všechny.* Žáci byli rozděleni do tří skupin: skupina S1 cvičila pouze na spartakiádu, skupina S2 kombinovala nácvik s osnovami a kontrolní skupina K absolvovala

la běžnou tělesnou výchovu. Zatímco u kontrolní skupiny K dochází ke zlepšení ve všech sledovaných kategoriích, u skupiny S1 k výraznému a u skupiny S2 mírnému poklesu výkonnosti a především zájmu o tělesnou výchovu (u S1 o 40%). Výzkum odráží fakt, že na rozdíl od sportu u spartakiád nejde o to vykonat určitý pohyb co nejrychleji, co nejvícekrát či co neefektivněji, ale udělat jej co nejpřesněji podle povelu v synchronizaci s ostatními cvičenci. V této politické anatomii, slovy Foucaulta, jedinec ztrácí kontrolu nad vlastním tělem a jeho pohybem a stává se plně „čitelným“. Tím se nemá stát jenom jednotlivé tělo cvičence, ale celá společnost.

Podobně jako ostatní politické rituály spartakiády akcentují motiv splyvání jednotlivců v nedílný celek. Sergej Machonin popisuje jedno z cvičení spartakiády z roku 1955 jako *plavné hnutí jediné ohromné bytosti, čímsi blízké a podobné dávným pohybům země, z nichž se rodila horstva a zvolnily po prvé vody moří...* Nicméně spartakiády nevytvářejí jednotlou masu, ale formují zvláštní odrůdu osamělého davu: analytický dav. V geometrickém uspořádání značkové sítě se každý jedinec stává plně zaměnitelným průsečíkem os x a y. V *Pokynech pro žactvo a dorost cvičících na I. Celostátní spartakiádě* se uvádí: *Nespoléhěj se na to, že je vás mnoho, a nemysli si, že v tom množství se něco „ztratí“. Nejen každé sebemenší vybočení z řady, ale každá nepřesná poloha paží, každá nesprávně skloněná nebo zvednutá hlava, každý sebemenší pohyb, jímž si upravuješ*

oděv nebo vlasy, všechno je vidět a všechno ruší celkový dojem. Přes ohromné množství cvičenců, každý z nich stojí zcela viditelně sám. Jeho jediným vztahem k ostatním cvičencům je geometrická kompozice skladby, všechny ostatní vazby se ruší, jak dokládají tytéž pokyny o pár řádků dále: *Kdyby se někomu vedle tebe udělalo nevolno, kdyby omdlel, nevíšmej si toho a cvič dál! To není nekamarádské jednání, ale stejně bys nemohl pomoci a zdravotní služba se o něj postará.*

Spartakiády tak představovaly dokonalou metaforu plně atomizované a ovladatelné společnosti, otázkou zůstává, zda byly něčím víc než pouhou metaforou. Jinými slovy, podařilo se režimu přenést tento didaktický projekt i za striktně omezený prostor strahovského cvičiště? Nebo si naopak účastníci spartakiády přivlastnili a transformovali do jejich karnevalového opaku, tak jak jej popisuje Michail Bachtin? Po spartakiádách nezbyla jen záplava propagandistických materiálů, popisů skladeb či didaktických pokynů, ale také stovky metrů archiválií spartakiádních štábů. Archivní dokumenty zcela postrádají triumfální tón propagandistických materiálů, naopak dokazují značnou frustraci spartakiádních organizátorů z chování cvičenců a diváků. Odhalují celou paletu přístupů a strategií, od tmavých barev jednoznačného odmítnutí a odporu, přes šedé odstíny pasivní rezistence, až po světlé tóny nadšené konzumace všeho, co režim nabízel, ať už to byla podívaná spartakiádního rituálu, nebo konzumace limonád a párků.

Petr ROUBAL
(nar. 1975) vystudoval sociální antropologii v Cambridge a historii na Středoevropské univerzitě, kde nyní dokončuje disertaci na téma hromadná tělovýchovná vystoupení ve východní Evropě.

Momentky z poslední československé spartakiády v roce 1985: Gustáv Husák promlouvá před slavnostním zahájením ke cvičencům a předseda ústředního výboru ČSTV Antonín Himl zapaluje spartakiádní oheň

Přímý odpor představuje v typologii reakcí na spartakiádu relativně řídký jev. S nejvážnějšími potížemi, vedle vlažného postoje polské menšiny ve Slezsku, se organizátoři setkávali na Slovensku, kde se nechtěl ke komunistické tělovýchově mísila s nechutí k sokolské tradici čechoslovakismu a antiklerikalismu. Zpráva o přípravách okresních a krajských spartakiád na Slovensku z roku 1955 hovoří o případech žhářství, přestřihávání elektrického vedení, strhávání plakátů, v Galantě dokonce odlákali část cvičenců svátostí bířmování. Postupem času si však spartakiády na Slovensku získaly své stoupence a jejich zrušení v roce 1990 tam vyvolalo výrazně větší odpor než v českých zemích. Také v Praze se pokaždé spartakiáda setkala alespoň se symbolickými formami protestu, jako strhávání či naopak vylepování plakátů, docházelo i k pokusům narušit chod „sparta-

kiádního stroje“. Například politicko-výchovný vedoucí, jistý soudruh Boček, ve svém denním hlášení uvádí: „*Chuligáni*“ zastavili prostor, aby nemohli cvičenci ze Severomoravského kraje nastoupit do autobusu při cestě zpět ze Strahova... Používali nevhodných slov a provokačních politických výrazů. Žnevažovali historii. Nicméně dobrá připravenost policejních složek, ale i popularita spartakiád vytlačovala explicitní formy odporu na okraj, at už etnický nebo společenský.

Mnohem více však projekt sociální geometrie ohrožoval pasivní odpor, tj. soubor strategií, které James C. Scott nazývá *weapons of the weak*. Snad nejoblíbenější „zbraní slabých“ je smích. Přes všechnu svou vážnost v sobě spartakiádní rituál inherentně obsahuje jistý komický prvek, a toho využívala celá řada kvazi-spartakiád, at už to bylo cvičení s pivními lahvemi místo kuželů nebo záměna mužských úborů za ženské. Sublimní erotické napětí vojenských skladeb zas posloužilo Janu Švankmajerovi k jeho dílu *Fyzkultura ve službách erotismu a militarismu* (1976), kde kombinuje fotografie z vojenské sklady z roku 1975 s ilustracemi děl markýze de Sade. Vedle smíchu obsahuje arzenál slabých také mlčení. S touto formou odporu se komunistické vedení mohlo seznámit již v roce 1948, kdy při závěrečném slavnostním průvodu sokolové pochodovali kolem tribuny s Gottwaldem mlčky a s hlavou odvrácenou. V roce 1975, kdy se poprvé od sovětské intervence konala spartakiáda, si politickovýchovní pracovníci stěžují na nedostatek nadšení v průvodu: *Je však třeba přiznat, že připravených hesel bylo využito málo. Zajímavé bylo, že na začátku průvodu a pak ve Vodíčkově ulici a dále byla daleko lepší nálada a aktivita, než na samotném Václavském náměstí, kde bylo obecnstvo velmi chladné a cvičenci citlivě reagovali, jako kdyby ztuhli. Průvod neměl ideální atmosféru. Přesto, že bylo uspořádáno množství besed, organizace volání hesel do jisté míry selhala.*

PIVO A UHERÁK

Ještě mnohem hůře dopadly pokusy přimět občany, aby přispěly svou prací k úspěchu spartakiád. V roce 1985 například spartakiádní štáb dostal hlášení, že rekonstrukce strahovského stadionu se opoz-

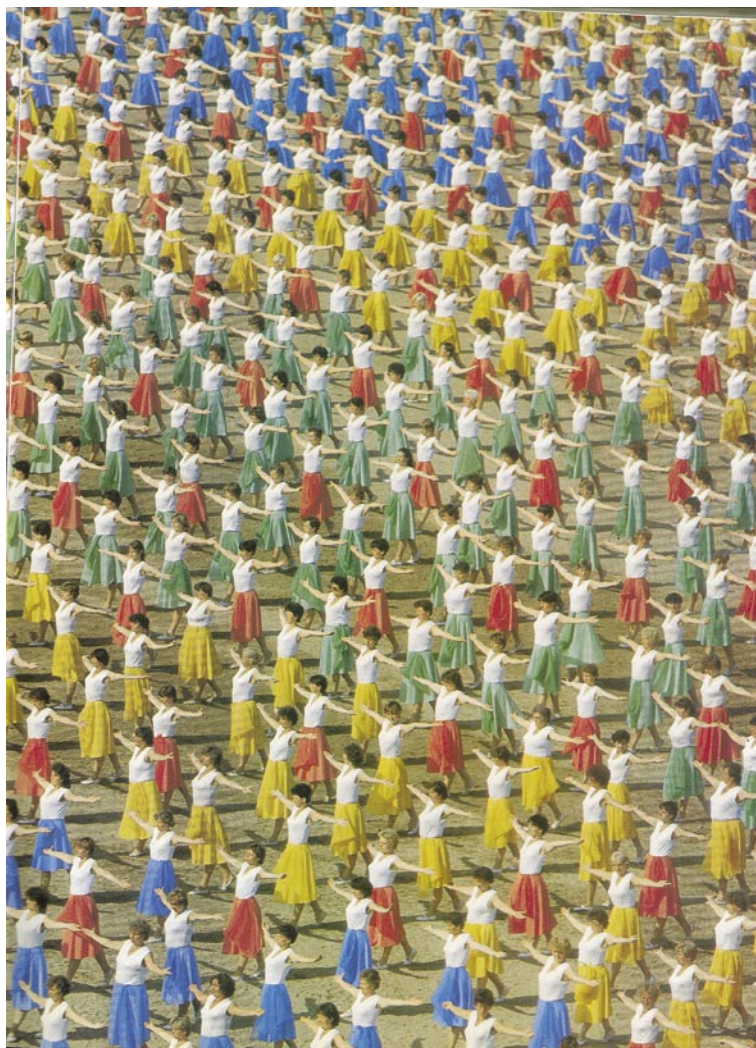
dí, protože plánované počty dobrovolníků se nepodařilo naplnit. Mísoto plánovaných tří stovek dobrovolníků jich přišlo necelých osmdesát. Ti, co přišli, se – jak dokládá táž zpráva – dlouho nezdrželi: *Celkové je třeba upozornit vedení MV ČSTV Praha, že brigádníci nastupují na brigády pozdě a větší část nedodrží pracovní dobu, když někteří se ráno zaprezentují a během několika minut opustí pracoviště, mnohdy i s vypůjčeným pracovním náradím od Sportovních staveb.*

Většina projektů pasivního odporu zůstala nicméně v latentní podobě, protože režim raději zvolil cestu ústupků a postupného obrušování hran ve své snaze o nalezení nejmenšího společného jmenovatele. Například tradiční součástí všech tří spartakiád před rokem 1968 bylo vyvěšování československé a sovětské vlajky doprovázené zpěvem obou hymen. Na spartakiádě 1975 nahradil sovětskou vlajku symbolický rudý prapor a jelikož rudý prapor nemá svou hymnu, vyřešil se problém, jak se (v živém televizním vysílání) zachová či nezachová obecnstvo na tribunách.

Nejtypičtějším postojem však nebyl ani aktivní, ani pasivní odpor, ale prostá konzumace rituálu. Spartakiády se svým obrovským rozpočtem, svou pravidelností a předvídatelností vytvořily pole pro celou řadu kulturních praktik, které vždy zahrnovaly jistý výměnný obchod s režimem. Nejviditelnější a nejjednodušší způsob konzumace rituálu spartakiád byla prostá spotřeba jídla a pití, které režim nabízel. V padesátých a šedesátých letech hrál rituál nadbytku ve stylu potlačení důležitou roli, v čase relativního nedostatku nabízel možnost „ochutnat“ přicházející komunistický ráj. Proto asi také dobový tisk tolik zdůrazňoval zásobování exotickým ovocem, které dokázalo komunikovat výjimečnost spartakiádních dní a jejich „rajskou“ podobu. Vedle exotického ovoce hrály důležitou roli uzeniny. *Rudé právo* zdůrazňovalo, že *k obohacení pražského trhu ve dnech I. celostátní spartakiády podnik zahraničního obchodu Koospol dovezl 80 tun pravého uherského salámu a z Rumunska pak nový typ italského konzumního salámu*. Přestože to odporovalo ideálu cvičence, který kromě toho, že byl silný, zdravý a disciplinova-

ný, byl také abstinent, organizátoři se nijak nesnažili omezit nadměrnou konzumaci alkoholu, pouze ji ve svých denních hlášeních monitorovali a sčítali škody na „socialistickém vlastnictví“. Pouze když alkohol přímo narušoval spartakiádní vystoupení – politickovýchovní pracovníci hlásili: *na zoradišti sa predáva pivo roznášačmi* – spartakiádní štáb zasáhl a prodej zakázal.

S růstem životní úrovně význam konzumace jídla a pití uvolňuje místo konzumaci Prahy jako hlavního města. Organizátoři brzy zjistili, že jejich představa o tom, jak mají cvičenci strávit čas v Praze, je nerealistická. *Dorostenci mají velký zájem o akce osvěžující*, uvádí jedno z denních hlášení, *méně o politicko-výchovné. Pedag. vedoucí jsou si této skutečnosti vědomi, a snaží se zájem dorostenců požadovaným výchovným směrem usměrnit...* Vedle „zábavních programů“ hrálo hlavní roli v programu cvičenců nakupování. Obecně lepší zásobení hlavního města se ještě prohloubilo v období spartakiád. Dokonce i strahovský stadion se stal centrem živého obchodního ruchu, jak si stěžuje opět jeden z politickovýchovních pracovníků: *priamo v stánkoch na Strahove sa predávajú trička s nevhodnými nápismi a označeniami kapitalistických štátov a firiem*. Město samo o sobě se stalo spektaklem, ve kterém se masy staly hlavním hercem, nicméně ve zcela jiné podobě než očekávali organizátoři. Účastníci v rozhovorech vzpomínají na město v karnevalovém duchu, kde se chaoticky mísí lidé ze všech koutů země, ale i vojáci, cizinci, (zejména černoši vzbuzovali obzvláštní pozornost řady venkovanů), středověká architektura s několika málo neonovými nápisy. Pocit z města, kde, jak se zdálo, je všechno možné, se dále upevňoval celou škálou sexuálních mýtů spojených se spartakiádou. Vedle jarmareční paniky vyvolané případem spartakiádního vraha, bylo široce rozšířené tvrzení, že spartakiádu provází vlna před-mimomanželských intimních styků, které vedou k pětiletému demografickému cyklu korespondujícímu se spartakiádami (statistiky narození a umělého přerušení těhotenství prokazují, že se jedná o mýtus). Také pozornost, kterou diváci věnovali ženským skladbám, ze-

LITERATURA

G. A. Carr, „The Spartakiad: Its Approach and Modification from the Mass Displays of the Sokol“, *Canadian Journal of History of Sport* 18, 1987, 86–96; V. Macura, *Štátný věk: Symboly, emblémy a mýty 1948 - 1989*, Praha – Litomyšl, 1992; Petr Roubal, „Politics of Gymnastics: Mass Gymnastic Displays under Communism in Central and Eastern Europe“, *Body and Society* 9, 2003, 1–25.

Skladba žen na Československé spartakiádě 1985

jména skladbě dorostenek, měla častot málo co do činění s *tělovýchovným působením* skladby.

Během spartakiád se tak *mimo* vlastní rituály na Strahově vytváří pocit výjimečnosti a skutečně slavnostní atmosféry. O popularitě spartakiád nejlépe vypovídají emotivní protesty proti zrušení spartakiády 1990, ke kterým se v rozsáhlé anketě připojila výrazná většina nacvičujících. V protestních dopisech se objevuje lítost nad ztrátou *krásného pocitu ze soudržnosti k lidskému houfu*, či *nádherného pocitu pospolitosti nad zdařeným dílem*. Popularita spartakiád vypovídá o schopnosti komunistického režimu prosadit vlastní rituální rámec, určit základní parametry slavnosti a přimět společnost se na ní podílet. Jako didaktický projekt, který měl vytvořit novou socialistickou společnost a nového so-

cialistického člověka, se ale spartakiády ukazují jako fiasko. Sebesložitější politická anatomie ani sociální geometrie nedokázala proměnit chování lidí a zpřetrhat existující vazby, a to ani na pouhé dva spartakiádní dny. Naopak, režim musel za účast „lidu“ draze zaplatit, a to nejen obrovským rozpočtem spartakiád, ale také tím, že toleroval chování, které vůbec neodpovídalo záměrům organizátorů, a platil také tím, že kompromitoval samotnou ideu spartakiád. Skoro se zdá, jako by to byl ve skutečnosti komunistický režim, který prohrával v této podivné hře „dal, má dáti,“ – hře, ve které musel za každou cenu pokračovat nebo riskovat nenapravitelnou ztrátou prestiže.